

Останній бій армії УНР на Вінниччині

Вінницький національний технічний університет

Анотація

Розглянуто події під с. Котюжанами, де восени 1920 р. відбувся останній бій армії УНР на Вінниччині. Цей епізод є героїчною сторінкою в історії українського війська, що вело боротьбу за незалежність у несприятливих внутрішньо- та зовнішньополітичних умовах.

Ключові слова: УНР, Українська революція, Котюжани, Вінниччина, битва, незалежність України.

Abstract

The article examines the events near the village of Kotyuzhany, where in the fall of 1920 the last battle of the UPR army in Vinnytsia region took place. This episode is a heroic page in the history of the Ukrainian army, which fought for independence in unfavorable domestic and foreign policy conditions.

Keywords: UPR, Ukrainian Revolution, battle of Kotyuzhany, Vinnytsia region, heroism, independence of Ukraine.

Вступ

У травні 1920 р. Вінниця, після виданого С. Петлюрою наказу про переїзд до неї міністерств та центральних установ, стала важливим адміністративним центром Української Народної Республіки (УНР). Тоді ж було відновлено місцеві органи влади на чолі з А. Р. Фанстілем (голова міської управи), І. Я. Слуцьким (голова міської думи), В. К. Приходьком (голова Подільської губернської народної управи), Є. Колодяжним (губернський комісар), Є. П. Теравським (вінницький повітовий комісар). Водночас, було створено Вінницьку Національну Раду – філію Всеукраїнської Національної Ради, яка об'єднувала різні політичні сили, які, однак, не завжди поділяли політику Петлюри. Тому очікувано, що саме на Вінниччині українські вояки мали дати збройну відсіч Червоній армії, яка прагнула знищити УНР. [10] Кульмінація протистояння відбулася восени 1920 р. біля с. Котюжани (нині – Могилів-Подільський район Вінницької області) [9]. Це було завершальним акордом збройної боротьби за незалежність УНР.

Результати дослідження

Влітку у 1920 р. на території Поділля розпочалися бойові дії між армією УНР, більшовиками та польськими військами. Це відбулося після проведеного вдалого для Червоної армії контрнаступу, внаслідок якого українсько-польські війська змушені були залишити Київ. Події розвивалися досить стрімко, українські війська відступали, і уряд УНР змушений був постійно змінювати своє місце розташування. Тимчасовими штабами стали Вінниця, Жмеринка, Проскурів.

У червні та липні того року відбулися запеклі бої, внаслідок яких радянські війська захопили стратегічно важливі Вінницю, Жмеринку та Гайсин. Використовуючи артилерію та бронепотяги, червоноармійці здійснювали стрімкі кавалерійські прориви, дезорганізуючи польсько-українську оборону. [11] Але, незважаючи на все, українці продовжували боротися і демонстрували сильну стійкість і героїзм.

На початку осені армія УНР, скориставшись тимчасовим перемир'ям, спробувала повернути свої втрачені території. З новим ентузіазмом військові звільнили багато сіл і міст, зокрема Нову Ушицю, Калюс і Летичів. Проте невдовзі через нестачу сил і ресурсів наступ зупинився. Радянська армія почала концентрувати свої війська для вирішального удару.

У цей критичний момент, 7–8 листопада 1920 р. у Ялтушкові зібралося вище військове та політичне керівництво УНР. На нараді були присутні Головний отаман С. Петлюра, генерал Михайло Омелянович-Павленко [6] та інші командири. Становище Української держави було катастрофічним – регулярний фронт розвалювався, частина армії переходила до партизанських форм боротьби, а уряд втрачав контроль над більшою частиною території України. [12] Незважаючи на це, керівництво УНР вирішило використати момент, коли Польща та більшовицька Росія вели переговори в Ризі для спроби звільнення Правобережної України від червоних окупантів.

Ще 14 вересня частини Армії УНР здійснили успішну операцію – форсували р. Збруч, розгромили 41-у радянську дивізію та звільнили частину Західного Поділля. Розвиваючи цей успіх, у середині

жовтня українська армія просунулася вперед і вийшла на лінію Калюс – Ялтушків – Летичів. Особливо запеклі бої точилися в районі міста Нова Ушиця, де 3-я Залізної дивізії Армії УНР [7] завдала нищівної поразки червоним частинам, рештки яких у паніці відступили в напрямку Мурованих Курилівців. [13]

16 жовтня, за наказом Головнокомандувача Армії УНР генерала М. Омеляновича-Павленка, розпочався загальний наступ українських військ. [14] Протягом чотирьох днів, до 19 жовтня, тривали важкі бої. Ціною великих втрат Армії УНР вдалося потіснити червоні війська та зайняти Південно-Західну частину сучасної Вінницької області. Проте на більше не вистачило ні сил, ні засобів. [15] Більшовики, зупинивши український наступ, почали концентрувати свої війська для потужного контрудару.

На нараді в Ялтушкові було ухвалено рішення про новий наступ, який мав розпочатися 11 листопада 1920 р. Українські сили було розділено на три ударні групи. Права група мала тримати лінію від Могилева-Подільського до Шаргорода, середня – від Шаргорода до Бару, а ліва – від Бару до Літина. Однак червоні випередили цей план. Вранці 10 листопада їхні війська, маючи значну перевагу в живій силі, несподівано атакували позиції українців силами трьох дивізій у районі Шаргорода та Березівки. [16] Прорвавши оборону, вони швидко захопили Могилів-Подільський, змусивши українські частини відступити до Старої Ушиці.

Розвиваючи успіх, більшовицьке командування ввело в бій одну зі своїх найкращих частин – Кавалерійську бригаду під командуванням Г. Котовського, який активно знищував українські повстанські рухи й проводив каральні операції. 10 листопада передові підрозділи червоних захопили с. Хринівку (нині Привітне Мурованокуриловецького району). Перший удар прийняла на себе окрема кінна дивізія Армії УНР, штаб якої розташовувався в с. Снітків. Вранці того ж дня червоні розпочали масований артилерійський обстріл Сніткова, намагаючись посіяти паніку серед українських воїнів. Одночасно з цим більшовицька піхота, підтримана кавалерією Котовського, розгорнула наступ вздовж шляху від Котюжан до Сніткова.

У цей критичний момент командир української дивізії генерал І. Омелянович-Павленко проявив виняткову мужність та полководницький талант. Зібравши всі доступні резерви, він особисто очолив контратаку кіннотників. Несподіваний і рішучий удар українських вершників виявився настільки потужним, що ворожі частини в паніці відступили, залишивши на полі бою поранених і значні трофеї. Ця перемога була здобута завдяки особистій хоробрості командира дивізії та незламному духу кіннотників легендарної дивізії, яка вважалася однією з найкращих частин Армії УНР.

Проте головні події розгорнулися 12–13 листопада 1920 р., коли червоні отримали значну перевагу в живій силі та озброєнні. Вранці 12 листопада на допомогу 135-й радянській дивізії, що вела бій у районі станції Котюжани, розпочала новий наступ Кавалерійська бригада Котовського. Форсованим маршем червоні кіннотники захопили Попелюху, Вищий Ольчедаїв та Котюжани. Ведучи активні маневрені бої з частинами 4-ї та 6-ї українських дивізій, кавалеристи Котовського захопилися наступом і потрапили в оточення двох українських дивізій. Однак це виявилось частиною тактичного плану червоних.

Не бажаючи зайвого кровопролиття, командування Армії УНР запропонувало оточеним червоним частинам здатися. Ця шляхетність дорого коштувала українській армії – затягуючи час переговорів, Котовський підтягнув артилерію та великі резерви й розпочав загальний наступ. Українські війська чинили запеклий опір, але під нищівним артилерійським та кулеметним вогнем змушені були відступити. За свідченнями очевидців, поле між Котюжанами та Снітковом було вкрите тілами загиблих українських воїнів.

Результати бою були трагічними для української армії – значна частина піхоти була знищена або потрапила в полон. У бою під Котюжанами та Снітковом 12–13 листопада переважаючи сили червоних розгромили 4-у та 6-у українські дивізії, значних втрат зазнала й Окрема кавалерійська дивізія. Єдиною частиною, якій вдалося уникнути розгрому, була Київська дивізія під командуванням генерала Ю. Тютюнника. 13 листопада в околицях сіл Бирлинці – Лісове – Котюжани вона вступила в жорстокий бій з червоними, які силами понад 300 кіннотників при підтримці артилерії намагалися її оточити. Від повного знищення дивізію врятував особистий героїзм генерал-хорунжого Тютюнника, який на чолі штабної сотні особисто повів атаку на ворожу кінноту. Завдяки цим відважним діям дивізію вдалося врятувати, але цей локальний успіх вже не міг змінити загальної катастрофічної ситуації.

14 листопада розпочався загальний наступ червоних військ, які, маючи перевагу в живій силі та озброєнні, тиснули українські частини на захід до Нової Ушиці та Кам'янця-Подільського, де перебував уряд УНР. 21 листопада 1920 р. політичне керівництво та Армія УНР, переслідувані червоними, були змушені назавжди покинути територію України й перейти на територію Польщі [8].

Висновок

Кровопрोलитний бій Армії УНР з більшовиками під Котюжанами став фактично останньою спробою збройним шляхом захистити незалежність України в період революції 1917–1921 років. Героїзм українських воїнів та полководницькі таланти командування були нівельовані тотальною чисельною перевагою червоних загарбників. Все це було наслідком політичних прорахунків політичного проводу УНР щодо організації боєздатного війська, здатного дати відсіч більшовицьким ордам. Після тієї поразки український повстанський рух проти радянської влади тривав і в наступному 1921 р., але за відсутності в повстанців добре організованої військової сили більшовики жорстоко придушували будь-який опір за допомогою робітничих загонів та частин особливого призначення, активно залучаючи комітети незаможних селян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Армія Української Народної Республіки [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CN R=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN%3D&S21COLORTERMS=0&S21STR=Armii_UNR (дата звернення: 24.11.2024). – Назва з екрана.
2. Котюжани [Електронний ресурс] // Енциклопедія Сучасної України. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-381> (дата звернення: 24.11.2024). – Назва з екрана.
3. Петлюра Симон Васильович [Електронний ресурс] // Енциклопедія Сучасної України. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-879313> (дата звернення: 24.11.2024). – Назва з екрана.
4. Варшавський договір дирекції УНР з Польщею [Електронний ресурс] // Енциклопедія Сучасної України. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-33232> (дата звернення: 24.11.2024). – Назва з екрана.
5. Ризький мирний договір 1921 [Електронний ресурс] // Велика українська енциклопедія. – Режим доступу: https://vue.gov.ua/%D0%A0%D0%B8%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80_1921 (дата звернення: 24.11.2024). – Назва з екрана.
6. Омелянович-Павленко Михайло Володимирович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CN R=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN%3D&S21COLORTERMS=0&S21STR=Omelianovych_Pavlenko_M (дата звернення: 24.11.2024). – Назва з екрана.
7. Залізна дивізія УНР проти “червоних” [Електронний ресурс] // Локальна історія. – Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/texts/stati/krasna-storinka-boiovoyi-slavi/> (дата звернення: 24.11.2024). – Назва з екрана.
8. Вінниччина в контексті Української революції 1917–1921 років [Електронний ресурс] // Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека імені Валентина Отамановського – Режим доступу: <https://library.vn.ua/elbooks/downloads/vinnichchina-1917-1921.pdf> (дата звернення: 24.11.2024). – Назва з екрана.
9. Котюжани [Електронний ресурс] // Енциклопедія Сучасної України. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-381> (дата звернення: 24.11.2024). – Назва з екрана.
10. Армія УНР: рік 1920 [Електронний ресурс] // Історична правда. – Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5f4fa2d4ecc82/> (дата звернення: 24.11.2024). – Назва з екрана.
11. Битва під Замостям: як українці та поляки 100 років тому перемогли червону армію Будьонного [Електронний ресурс] // Еспресо. – Режим доступу: https://espresso.tv/article/2020/08/29/bytva_pid_zamostyam_yak_ukrayinci_ta_polyaky_100_rokiv_tomu_peremogly_chervonu_armiyu_budonnogo.
12. Сподівалися на повстання. 100 років тому відбувся останній похід Армії УНР [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/ostanniy-pokhid-armiyi-unr/31568249.html> (дата звернення: 24.02.2025). – Назва з екрана.
13. «Бій» у Курилівцях на честь Сумневича. Як бійці армії УНР воювали з Котовським? [Електронний ресурс] // 20 хвилин Вінниці. – Режим доступу: <https://vn.20minut.ua/Podii/biy-u-kurilivtsyah-na-chest-sumnevicha-yak-biytsi-armiyi-unr-voyuvai-11511130.html> (дата звернення: 24.02.2025). – Назва з екрана.
14. 100-річчя Першого Зимового походу Армії Української Народної Республіки (6 грудня 1919 року – 6 травня 1920 року) [Електронний ресурс] // Вінницька обласна військова адміністрація. – Режим доступу: <https://vin.gov.ua/news/ostanni-novyny/26750-100-richchia-pershoho-zymovoho-pokhodu-armii-ukrainskoi-narodnoi-respubliki-6-hrudnia-1919-roku-6-travnia-1920-roku> (дата звернення: 24.02.2025). – Назва з екрана.
15. ОСІННЯ КАМПАНІЯ АРМІЇ УНР 1920 р. [Електронний ресурс] // Науковий репозитарій Національного університету «Львівська політехніка». – Режим доступу: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/13b737f1-09d6-4546-b3af-b355b3580432/content> (дата звернення: 24.02.2025). – Назва з екрана.
16. Сто років тому: останні бої армії УНР та відступ за Збруч [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/sto-rokiv-tomu-ostanni-boyi-armiyi-unr-ta-vidstup-za-zbruch/30963188.html> (дата звернення: 24.02.2025). – Назва з екрана.

Шенишин Олександр Олександрович - студент групи 5ПІ-246, факультет інформаційних технологій та комп'ютерної інженерії, Вінницький національний технічний університет, e-mail: sashashenshins@gmail.com

Герасимов Тимофій Юрійович – доктор історичних наук, доцент кафедри суспільно-політичних наук, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, Україна, e-mail: timger84@gmail.com

Shenshyn Oleksandr Oleksandrovych - student of group 5PI-24b, Faculty of Information Technology and Computer Engineering, e-mail: sashashenshins@gmail.com

Gerasymov Tymophiy Yuriyovych – doctor of historical sciences, assistant of professor of Social and Political Sciences, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia. e-mail: timger84@gmail.com